

УДК 74.58

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i33.1054>

Т. О. Разводова

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2799-2591>

аспірантка кафедри філософії

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

ВІЗЕРУНКИ СОВІСТІ У ФІЛОСОФІЇ М. ГАЙДЕГ҆РА (РЕФЛЕКСІЯ ЇЇ ОСНОВНИХ ВИМІРІВ)

Постановка проблеми. Совість є однією з актуальних тем життя людини, яку М. Гайдег҆гер розглядає з різних сторін. Він вивів розмову про совість на інший рівень, пов'язавши її з розмовою про сенс буття. М. Гайдег҆гер розкриває незвичайні виміри бачення совісті, які, немов візерунки, вплетені в окремі й загальні аспекти життя будь-якої людини. Серед таких вимірів – онтологічний, екзистенційний та антропологічний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «совість» має безліч визначень, і кожен дослідник порівнює його з власним світоглядом, відштовхуючись від категорій добра та зла, від ідеї встановлення того, що є правильним чи неправильним. Совість є стимулом, який сприяє вдосконаленню особистості, духовно-моральною основою, яка допомагає приймати правильні рішення. Ця категорія пов'язана з іншими моральними категоріями, вона виражає розуміння особистістю своєї невідповідності ідеалам та пов'язана з феноменом відповідальності.

У філософії совість розглядалася І. Гізелем, М.В. Поповичем, Ф. Прокоповичем, П.Д. Юркевичем, А.А. Гусейновим, О.П. Казанським, О.В. Дроною, З.А. Бербешкіною, Р.Г. Апресяном, І.С. Коном та іншими мислителями. Поняття «совість» вивчалось в контексті дослідження моральності, її осмислення як результату взаємозв'язку людини та соціуму. Сьогодні також приділяється чимало уваги цій проблемі. Зокрема, вона знаходить відбиття в дослідженнях В.М. Вандишева, О.К. Веселової, С.А. Герасимова, Б.Р. Татарової, Б.Г. Шахманової, О.О. Дольської. Також наявна велика кількість літератури з психології, у якій совість розглядалася як моральна основа духовності індивіда, найвища моральна якість. Таке визначення совісті знайшло відбиття у працях Ф.В. Бассина, В. Джемса, К.К. Платонова, З. Фрейда, Е. Фромма, К.Г. Юнга.

Справді, думка про те, що *совість* є категорією вивчення психології, досить поширена, проте це обмежена площа її розуміння. Саме М. Гайдег҆гер визначив складність, неоднозначність і різну вимірність поняття «совість». Він відкрив для нас онтологічний, екзистенційний та антропологічний виміри совісті, переплітаючи їх і висвітлюючи їх перехід з одного в інший.

Мета статті – дослідити під҆рунтя онтологічного, екзистенційного та антропологічного вимірів совісті у філософії М. Гайдег҆гера, проаналізувати їх та показати складність їх переплетення в житті людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблему совісті М. Гайдег҆гер ставить як проблему засвідчення людиною можливості існування її як самої себе; як свідоцтво, що має «дати зрозуміти власну здатність бути самим собою» [2]. Для нього совість – це насамперед поклик, голос, заклик. Мислитель писав: «Якщо повсякденному тлумаченню відомий “голос” совісті, то тут мислиться не стільки озвучування, фактично ніколи не виявлене, але “голос” сприймається як надання-розуміння» [2].

Для позначення модусу усвідомленого буття М. Гайдег҆гер вводить термін «Dasein». Він стверджує, що Dasein постійно перебуває у стані «Я», постійно стежить за переживанням станів «Я є» та «Ти є», тим самим підкреслюючи справжність існування. Dasein завжди є Dasein із певною індивідуальністю, певною свідомістю, у нього в кожному конкретному випадку є вибір, чи бути йому чесним перед собою. Як говорив про це сам філософ, Dasein «завжди робив певний вибір способу буття собою» [1, с. 15].

М. Гайдег҆гер бачить перспективи інтерпретації сенсу буття в аналізі Dasein – так він називає існування людини у світі, її присутність тут (тут-буття, буття-ось). Він аргументує це тим, що тільки людині спочатку відкрито буття, тільки через людське буття, що запитує про сенс, може бути зрозумілим та осмисленим буття як таке [2, с. 352]. У роботі «Буття та час» М. Гайдег҆гер, розглядаючи людське буття, яке він назвав Dasein, виділяє два його модуси – власне та невластне буття (das Man), яке передбачає втрату чи розчинність в Інших. Dasein у М. Гайдег҆гера – це і подія, і буття з Іншими, яке встановлює в його філософії двоїсте ставлення до Інших [2, с. 120]. З одного боку, Інші ставляться до сутнісної характеристики Dasein як до буття-у-світі, а з іншого – саме вони (як безособове das Man) позбавляють його справжньої особистості, є винуватцями його «падіння».

Оскільки форма буття das Man (як форма невластного буття) є лише неминучістю, М. Гайде-

Ггер підводить до екзистенційного переживання відсутності форми невласного буття. Така рішучість відкриває для Dasein можливості досягнення власного буття або буття собою. Ключову роль у здобутті Dasein власної екзистенції М. Гайдеггер відводить закличку, який іде від совісті: «Совість кличе тільки мовчки, тобто поклик іде з беззвучності самотнього не-по-собі та кличе викликану присутність як таку, яка має стати тихим назад у тишу самого себе» [2, с. 296].

«Мовчазний голос совісті» не говорить і не підказує нам нічого, а лише закликає до рішучості самотньої самоті бути собою. Таке розуміння совісті є визначальним щодо власного буття, проте не буття-з-Іншими, поза яким совість ризикує втратити свій початковий сенс. Це не означає, що совість виключається з інтерпретації М. Гайдеггером відношення самоті до Інших. Навпаки, мається на увазі те, що совість сама є рішучістю, яка повинна «дозволити співіснуючим Іншим “бути” в їх найбільш буттєвій здібності... З власного буття-самоті в рішучості лише й виникає власна взаємність» [2, с. 298]. Однак ця «власна взаємність» за своєю сутністю є «власністю» Dasein, яка поступається Іншим своїм особистим місцем.

Ідеться про екзистенційний вимір. У цьому вимірі суб'єкт розвінчує себе, а людина відмовляється від самоті. У здійснюваному «розвінчуванні себе» [12, с. 259], у знищенні своєї унікальності реалізується спосіб повернення, спосіб зробити «крок назад» та повернутися до свого витoku, до початку своєї можливості бути.

Однак якщо відбувається знищення суб'єкта та людини-самоті, яка чує себе в покличку совісті, то змінюється метафізична конструкція її буття. М. Гайдеггер писав: «Що совість вигукує тому, кого кличуть? Беручи суворо, нічого. Поклик нічого не висловлює, не дає довідок про світові події, не має, що розповідати» [2, с. 273]. Саме тому характерною властивістю совісті є мовчання. Совість ні до чого не закликає, нічого не каже, а лише утримує людину в інтенції вибору. Не можна встановити, кого й для чого кличе совість, тому що в екзистенційному модусі немає до кого звертатися. Тому совість у контексті екзистенційного й онтологічного вимірів – це просто відмова від світу та від людей, що нагадує усамітнення [10; 11].

Посилюються ці два виміри за рахунок таких феноменів, як бездомність і смерть. Феномен бездомності вперше виявляється модусом передчасної присутності, оскільки незабаром час сприймається як напрям, ув'язування в собі, у світі, у людині. Тому страх, жах, смерть і совість (як феномени знеособленої присутності людини) є позачасовими та антисуб'єктивними. І саме тому жах, страх, смерть і совість беззвучні за своїм характером, для них не потрібні слова, як не потрібен і час. Будучи звісткою буття, совість (Gewissen) по-

відомляє про смерть, і в цьому сенсі смерть людині відома (gewisse), проте невимовна (unbestimmte).

Роздуми М. Гайдеггера передбачають вивчення ситуації падіння екзистенції в суспільний і повсякденний світ, де сама людина виявляється як дехто. Перенесення Dasein у тимчасовий горизонт, таким чином, має два завдання: по-перше, здійснити граничну реалізацію екзистенційної можливості бути як буття-до-смерті, а по-друге, зробити спробу прориву людської істоти зі свого фактичного стану у граничний стан (реалізація якого саме буття людини стає гранично фактичним – смертним і кінцевим).

Далі варто сказати про особливість людської смерті. М. Гайдеггер писав, що «свідомість майбутньої особистої смерті спонукає нас до переходу на вищий модус існування». Він вважав, що є два фундаментальні модуси існування у світі: стан забуття буття та стан свідомості буття. Зазвичай люди перебувають у першому модусі. Забуття буття – це повсякденний спосіб існування. М. Гайдеггер назвав його «неавтентичним»: у ньому ми не усвідомлюємо себе творцями власного життя та світу, ми «рятуємося втечею», «потрапляємо в пастку» та стаємо заспокоєними. Мислитель писав: «Перейшовши у другий модус свідомості буття, ми існуємо автентично... Ми стаємо повністю самосвідомими, усвідомлюючи себе одночасно як трансцендентне (детермінуюче) Его та як емпіричне (детерміноване) Его, які приймають свої можливості й обмеження, що конфронтують з абсолютною свободою та небуттям» [3, с. 37]. Представлена М. Гайдеггером у роботі «Буття та час» постать смерті суб'єкта людської свободи як смерті певної можливості пов'язана з індивідуальною реалізацією цього «справжнього» буття [7, с. 105].

Смерть як гранична форма самовираження можливості бути, за якої втрачається світ, нагадує совість. М. Гайдеггер говорить, що аргументу своєї самоті можна досягти не лише тоді, якщо опинитися в ситуації страху та смерті. Відчути себе, розкрити своє буття можна й через совість. Це вкотре підтверджує те, що екзистенційна аналітика М. Гайдеггера є насамперед керівництвом до свого буття як можливості бути. При цьому відмова від світу не має на увазі смерть у біологічному сенсі, хоча, можливо, фактично вбиває (як учасника світу) того, хто має совість. М. Гайдеггер говорить про відмову від необхідності прислуховуватися до світу, щоб нарешті почути себе. Те, що чується людиною в цьому стані, – це совість. Хоча саме в цьому полягає проблема всієї екзистенційної аналітики М. Гайдеггера.

Досліджуючи феномен совісті, М. Гайдеггер зосереджує свою увагу на «антиантропологічній» інтерпретації людини. Це його термін. Совість є формою повернення самоті людини. Таке повернення він пов'язує з «антиантропологічним про-

ектом» [7, с. 330]. Суть його полягає в тому, щоб повернутися до самого себе, до власного буття, до свого витоку. Для цього необхідно відмовитися від себе як людини. Антиантропологізм полягає у виявленні несамодостатнього характеру поняття «людина», критиці її телеологічної природи. Там, де сама людина постає як мета для самої себе, немає нічого людського, як того, що сутнісно належить людині та її буттю, а є лише «людським» як субстрат для того, щоб бути людиною [9, с. 25]. Людина не може бути метою, бо сама по собі мета – бути людиною – безлюдяна за своєю природою. Антиантропологічна інтерпретація людини свідчить про те, що людина – не мета, а стан.

Людина кличе себе до совісті як до постійної, незмінної сутності, оскільки совість – це утримання себе в рівноважному стані, коли людина ще не стурбована навколишнім світом і людьми, сама собою [2, с. 275]. Ідучи понад людину, совість виявляється тим, що стоїть вище за людську самість, вище за людяність. Саме тому совість, що протікає як мовчазне очікування вибору власного шляху, у цей момент стає істотою зняття будь-яких відмінностей і поєднує власне та невластне, навколишнє і внутрішнє [7, с. 276].

За рахунок онтологічного виміру совісті М. Гайдеггер вирішує також питання про «зміст» совісті. До змісту можна віднести провину, свободу, поклик, смерть, фактичну присутність, вибір тощо [7, с. 276].

Спробуємо окреслити роль і значення провини. Ми бачимо, що відбувається переплетення цього поняття з поняттями «свобода», «Dasein», «власна безпідставність», «поклик» і «смерть». Поклик, що відгукується, визначений М. Гайдеггером як провина Dasein перед своїм буттям за те, що вона є «основою власної безпідставності» [6, с. 284]. Ця безпідставність, за його словами, має таке саме відношення до Dasein, як, наприклад, проекція світу до своєї сутнісної занедбаності. Однак дивує не це, а те, що завдяки безпідставності М. Гайдеггер знову приходиться до людської свободи: «Безпідставність спочатку належить Dasein і вільна від власної екзистенційної можливості. Проте свобода є лише у виборі чогось одного, тобто у становленні не-володіючим-вибором і буттям-не-здатним-вибрати щось інше» [7, с. 285]. Отже, безпідставність, яку М. Гайдеггер встановлює як основну ознаку людської свободи, стає тлумаченням Dasein у власній радикальній можливості, яка стверджує «ніщо» як власну смерть людини.

Провина уточнює та збагачує світоглядний, етичний і методологічний сенс феномену чужості. І саме у феномені провини ми зустрічаємо загальну характеристику людини як знищення себе. Якщо

в екзистенційному почутті совісті відбувається повне знищення можливості бути людиною у світі (здатності бути), до самої онтологічної можливості як такої, то акт знищення у провині націлений на відмову від світу, тобто не передбачає звільнення від фактичної присутності людини. Саме тому М. Гайдеггер справедливо ставить питання про екзистенційний сенс як про екзистенційний виток і задум провини у фактичній присутності. М. Гайдеггер розглядає феномен провини тому, що він безпосередньо необхідний під час аналізу моральної сфери особистості [2, с. 280].

З огляду на з'ясоване значення та місце «провини» в онтологічному й екзистенційному вимірах стає зрозумілим, чому провина є екстазісом (позитивно забарвленим афектом) фактичного буття людини. Стан провини є основним модусом прийняття на себе відповідальності, свідченням ситуації свого занурення й розчинення у світі людей. Так само провина посідає важливе місце щодо буття-один-з-одним, стаючи екзистенційним визначенням світу як певної можливості бути. Провина – це вже не поклик або голос совісті з глибин людської самості, а сама здатність світу робити нас відповідальними за той чи інший вибір, що постає зі стану чужості. При цьому характер відчуження у феномені провини приходиться не як акт «само-зв'язування себе», а як відношення світу.

Висновки з дослідження. М. Гайдеггер аналізує феномен совісті за рахунок багатогранної рефлексії та виділяє онтологічний, екзистенційний та антропологічний її виміри.

Проблему совісті М. Гайдеггер ставить як проблему засвідчення людиною можливості її існування та як свідоцтво, яке має «дати зрозуміти власну здатність бути самим собою».

Ключову роль у здобутті Dasein власної екзистенції М. Гайдеггер відводить заклику, який іде від совісті. Совість, яка засвідчує самість в екзистенційному вимірі М. Гайдеггера, редукує вимір Іншості та пов'язує її зі способами існування тут-буття.

За рахунок онтологічного виміру совісті М. Гайдеггер вирішує питання про «зміст» совісті. До змісту можна віднести провину, свободу, поклик, смерть, фактичну присутність, вибір тощо.

Антропологічний вимір М. Гайдеггер аналізує за рахунок терміна «антиантропологія». Цей вимір дає змогу розуміти совість як специфічну форму розуміння себе та форму повернення самості людини.

М. Гайдеггер не виділяє окремо зазначені виміри (онтологічний, екзистенційний та антропологічний), усі вони представлені в тісному переплетенні, немов тонкі візерунки реалізації людського буття.

Література

1. Ван Дорцен Э. Вызов подлинности по Хайдеггеру. *Экзистенциальная традиция: философия, психология, психотерапия*. 2006. № 8. С. 14–27.
2. Хайдеггер М. Бытие и время. Москва : Ad Marginem, 1997. 422 с.
3. Юнг К.Г. Совість с психологической точки зрения. *Аналитическая психология: прошлое и настоящее* : сборник статей. Москва : Мартис, 1995. С. 80–98.
4. Brejda J. Self-Interpretation of Time as a Rule of Individuation in Scheler's, Dilthey's and Heidegger's Concepts of Man. *The Origins of Life*. 2000. № 66. P. 187–200.
5. Calarco M. Another Insistence of Man: Prolegomena to the Question of the Animal in Derrida's Reading of Heidegger. *Human Studies*. 2005. Vol. 28. Iss. 3. P. 317–334.
6. Heidegger M. Kant und das Problem der Metaphysik / ed. F.-W. von Herrmann. 5th ed. Frankfurt : Klostermann, 1991. 405 S.
7. Heidegger M. Sein und Zeit. Tübingen : Niemeyer, 1993. 510 S.
8. Llewellyn J. The Impossibility Heidegger's Death. Bloomington : Indiana University Press, 2002. 395 p.
9. Rossi O. On the subject of Heidegger: Existence, Person, Alterity. *Phenomenology of Life from the Animal Soul to the Human Mind*. 2007. № 93. P. 283–317.
10. Singh R.R. Heidegger and the Poetic Human Dwelling. *Passion for Place Book II. Analecta Husserliana* / ed. by A.T. Tymieniecka. Dordrecht : Springer, 1997. P. 251–260.
11. Soderstrom K. The phenomenology of religious humility in Heidegger's reading of Luther. *Continental Philosophy Review*. 2009. Vol. 42. Iss. 2. P. 171–200.
12. Teloni M.K. Time and The Formation of the Human Person: a Comparison of Edith Stein's and Martin Heidegger's Thoughts. *Timing and Temporality in Islamic Philosophy and Phenomenology of Life* / ed. by A.T. Tymieniecka. Dordrecht : Springer, 2007. P. 225–266.

Анотація

Разводова Т. О. Візерунки совісті у філософії М. Гайдеггера (рефлексія її основних вимірів). – Стаття.

У статті проведено дослідження підґрунтя онтологічного, екзистенційного та антропологічного вимірів совісті у філософії М. Гайдеггера, а також підкреслено складність їх переплетення. Результати дослідження дають можливість упевнитися в тому, що філософ не виділяє окремо ці виміри совісті. У його філософському вимірі вони представлені в тісному переплетенні.

Совість є однією з актуальних тем життя людини, яку М. Гайдеггер розглядає з різних сторін. Він вивів розмову про совість на інший рівень, пов'язавши її з розмовою про сенс буття. М. Гайдеггер розкриває незвичайні виміри бачення совісті, а саме онтологічний, екзистенційний та антропологічний.

У статті доведено, що М. Гайдеггер не виділяє окремо онтологічний, екзистенційний та антропологічний виміри. Усі вони представлені в тісному переплетенні, немов тонкі візерунки реалізації людського буття.

Проблему совісті М. Гайдеггер ставить як проблему засвідчення людиною можливості її існування та як свідоцтво, яке має «дати зрозуміти власну здатність бути самим собою». Ключову роль у здобутті Dasein власної екзистенції М. Гайдеггер відводить заклику, який іде від совісті. Совість, яка засвідчує самість в екзистенційному вимірі М. Гайдеггера, редукує вимір Іншості та пов'язує її зі способами існування тут-буття. За рахунок онтологічного виміру совісті М. Гайдеггер

вирішує також питання про «зміст» совісті. До змісту можна віднести провину, свободу, поклик, смерть, фактичну присутність, вибір тощо. Антропологічний вимір М. Гайдеггер аналізує за рахунок терміна «антиантропологія». Цей вимір дає змогу зрозуміти совість як специфічну форму розуміння себе та форму повернення самості людини.

У статті звертається увага на переживання стану совісті, завдяки якому для людини стає можливим вихід із фактичного й кінцевого існування, а також повернення власної гідності як вільної істоти. Свобода людини представлена як ситуація вибору заклопотаністю світом або заклопотаністю своїм буттям.

Ключові слова: совість, онтологічний вимір совісті, екзистенційний вимір совісті, антропологічний вимір совісті, провина, людина, буття, бездомність, смерть, зміст совісті.

Summary

Razvodova T. A. Patterns of conscience in Heidegger's philosophy (reflection of its basic dimensions). – Article.

The article examines the basis of the ontological, existential and anthropological dimensions of conscience in the philosophy of M. Heidegger and emphasizes the complexity of their intertwining. The results of the study allow us to make sure that the philosopher does not single out these dimensions of conscience. In its philosophical dimension, they are closely intertwined.

Conscience is one of the most important topics in human life, which M. Heidegger considers from different angles. He took the conversation about conscience to another level, linking it to talking about the meaning of life. M. Heidegger reveals the unusual dimensions of the vision of conscience, namely ontological, existential and anthropological.

The article proves that M. Heidegger does not distinguish between ontological, existential and anthropological dimensions. All of them are presented in a close intertwining, like subtle patterns of realization of human existence.

M. Heidegger poses the problem of conscience as a problem of proving a person's possibility of his existence and as a testimony that "should make clear his own ability to be himself". M. Heidegger assigns a key role in Dasein's acquisition of his own existence to a call that comes from conscience. Conscience, which testifies to the self in the existential dimension of M. Heidegger, reduces the dimension of Otherness and connects it with the ways of existence here and there. Due to the ontological dimension of conscience, M. Heidegger also solves the question of the "content" of conscience. The content includes: guilt, freedom, vocation, death, actual presence, choice, and so on. M. Heidegger analyzes the anthropological dimension due to the term "anti-anthropology". This dimension allows us to understand conscience as a specific form of understanding oneself and a form of returning one's self.

The article draws attention to the experience of the state of conscience, which makes it possible for a person to get out of actual and final existence, as well as the return of self-worth as a free being. Human freedom is presented as a situation of choice – concern for the world or concern for their existence.

Key words: conscience, ontological dimension of conscience, existential dimension of conscience, anthropological dimension of conscience, guilt, man, being, homelessness, death, meaning of conscience.